

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN VE DEVLET İLİŞKİSİ

Bahtiyar Murat ARAS*

Özet

Çok uzun yıllardan beri Türk Devlet geleneğinde dinin konumu üzerinde birçok tartışmalar olmuştur. Çeşitli dünya görüşündeki çevreler kendi bakış açıları doğrultusunda bunu kendilerine göre anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bunun temelleri Türklerin İslam'a girmeden önceki yıllara kadar uzanır. Devletin Türklerdeki anlamı başka birçok devletten çok büyük farklılık arz eder. Bu yüzden Türk devletlerinde din ve din adamlarının konumu diğer İslam devletlerinden ayrı değerlendirilmelidir. Ancak bu eleştirileri yapanların bu tarihsel süreci yeterince incelemediği de çok açık bir gerçekliktir. Bu makalede dinin Türk devletlerindeki konumunu ve devlet üzerindeki etkisini tarihsel süreç içerisinde anlatmaya ve Türkler için devletin ne ifade ettiğini anlamaya çalışacağız.

Relationship between Religion and State in the Ottoman State

Abstract

Since too many years has had many discussions on the position of religion in the Turkish State tradition. The circles of various world-views in accordance with their own perspectives have sought meaning for it to themselves. This is the basics of the Turks to İslam dates back to the year before. The meaning of the state for Turks has very big differences than the other states. That's why the Turkish State in religion and the clergy's position should be treated as separate from other Islamic States. However, these criticisms of this historical process is a very open review enough reality. In this article we will try to explain the position of religion and the impact of religion in the historical process and the Turks will try to figure out what the state for.

Giriş

Türk devletlerinde dinin konumu diğer hiçbir devletle mukayese edilemeyecek kadar farklıdır. İslamiyet'ten önceki dönemlerden gelen bu özellik, İslam'la beraber doruğa ulaşmış ve Türklükle İslamı birleştiren batılılar bunu şöyle ifade etmişlerdir: *“Türkler kendi kimliklerini İslam ile öyle bir özdeş görmüşlerdir ki neredeyse kendi hüviyetlerini İslamlık içinde eritmişlerdir”*¹.

Türklerin dine gösterdiği hürmet ve onu hâkim kılmak için gösterdiği çaba çok muazzam olmakla birlikte, aynı zamanda devletin köklü gelenekleriyle dinin bir uyum içerisinde götürülmesini sağlamışlardır. Türk devlet geleneğinde birbirinin devamı şeklinde süren bu örf ve din beraberliği bütün Türk devletlerinde görüldüğü gibi Türk-İslam devletlerinde de devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkisi devletin konumu, gücü, idari yapısı ve aynı zamanda çevresinde gelişen olaylarla bağlantılı olarak bir gelişme ve değişme göstermiş ama özündeki temel esası Cumhuriyet Türkiye'sine kadar devam ettirmiştir. Ancak devlet merkezileştikçe kendini ve politikalarını halkına izah etmekte güçlük çekmiştir. Bir merkez çevre sorunu olarak din-devlet ilişkisi de çeşitli aşamalardan ve safhalardan geçerek günümüze kadar ulaşmış ve halâ güncelliğini kaybetmemiştir. Osmanlı Devleti'nde geleneksel Türk devlet anlayışının etkisiyle yani; *“Milleti yaşat ki devlet yaşasın”* anlayışı, dini hayatta da kendini göstermiş, din Osmanlı Devlet geleneğinde bir baskı aracı olarak kullanılmamıştır. Dinin kuralları halka zulüm vasıtası yapılmamış hatta çok müsahahalı yöntemler izlenerek gayri Müslimlerin bile bu devlet idaresine girmeleri sağlanmıştır. Sultanlar çeşitli dini görüş ve cemaatleri aynı anda yanlarında bulundurarak tarikat ya da mezhep taassubu göstermeden herkese kucak açabilmişlerdir.

*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Doktora öğrencisi

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007,s.13.

Osmanlı Devleti bir Türk Devleti olarak var olma sebebinin temeli oluşturan Örf' yani geleneksel kanun anlayışını hiçbir zaman terk etmemiş ve bu gücü daima mutlak otorite olarak Sultan'ın elinde tutmasını sağlamıştır. Ancak bu düzeni sağlarken dönemsel olarak din ve devlet ilişkileri açısından birçok değişik şartlara göre de pozisyon almıştır. Ama unutmamak gerekir ki yapılan stratejik değişiklikler ve yöntem farklılıklarının esasında tek bir nedendir vardır o da ne olursa olsun 'devlet' in varlığını korumaktır. Bunun için Osmanlı tarihinde sanki değişken bir anlayış varmış izlenimleri uyandıracak birçok örnek bulmak mümkün olmakla beraber örneğin ulemaya karşı baskı veya bunun tam karşıtı olarak ulemanın boyunduruğuna girme veyahut heterodoks inançlara olan baskı veya bu gruplara gösterilen aşırı ilginin tek ve değişmez bir tek nedeni vardır oda Devlet-i ebet müddet anlayışıdır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde din ve devlet ilişkileri bu açıdan bakıldığı takdirde aldığı önlemler ve kararlar anlaşılabilir. Yoksa sanki birbirleriyle çelişen bir anlayışın sürekli değişkenlik gösterdiği düşünülebilir ki bu da Osmanlı Devleti açısından gerçekçi değildir.

İslamiyet'ten önceki dönemlerden beri Türklerin dünyaya nizam vermek üzere var olduğu inancı bütün Türk hükümdarlarında mevcuttur. Atilla'dan beri bütün Türk Orduları Tanrı'nın ordusu ve onların hükümdarları da Allah'ın gazabını hak edenlere karşı Tanrı'nın kırbacı veya cezalandırıcısıdır². Türklerin İslamlaşmasıyla beraber İslamiyet daha da bir ivme kazanarak ve Türk Cihan hâkimiyeti anlayışıyla da birleşerek büyük bir tekâmül evresi göstermiştir.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey Bağdat'ı fethederek Şii Büveyhilerin hâkimiyetine son vermiş, Hilafeti onların elinden kurtarmış ve Abbasi halifelerini himayelerine alarak dokuz asır sürecek Türk-İslam saltanatını başlatmıştır. Bu tarihten itibaren Sünni Halifelik artık kurtulmuş fakat siyasetle hiçbir ilgisi kalmamıştır. Hatta halife ve sarayının masrafları bile sultanın yaptığı tahsisata bağlanmıştır.³ Yani Türk devlet sisteminde bu tarihten itibaren din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış ve bu sistem cumhuriyete kadar asıl unsuruyla muhafaza edilmiştir.

1.Kuruluş Dönemi Din ve Devlet İlişkileri

Osmanlı Devleti bir imparatorluk durumuna ulaşmasında en büyük payı gaza geleneğinin öncüsü durumdaki Alperenlere borçludur. Ahmet Yesevi öğretisiyle Anadolu'nun uç beyliklerine ulaşan ve oradan da Balkanlara kadar geniş bir alanın hem Türkleşmesi hem de İslamlaşması açısından büyük rol üslenen bu dervişler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mihenk taşı olarak, beylerin en büyük destekçisi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da diğer Türk beyliklerinde olduğu gibi sufi İslam anlayışının etkisi çok büyük olmuştur. Bu dönemde özellikle Ahilerin ve Babailerin etkisi görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kökleri atılırken geniş ölçüde Ahilik ve Ahi reislerinden istifade edilmiştir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de Osman beyin kayınpederi Şeyh Edebali'dir.⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu açısından büyük bir önem teşkil eden Şeyh Edibali gibi Anadolu erenleri etrafında toplanan bu zümrenin içinde beyler ve beylerin akrabaları sürekli bulunmuş ve bu tekkelere devam edilmiştir. İlginç olan Selçuklu devletinin merkezileştikçe ve yönetimde Farslaştıkça ona karşı isyan eden Baba İlyas'ın müritleri başka bir Türk devleti olan Osmanlı'nın kuruluşunda öncü rol almaya başlamışlardır.⁵

Bu dönemdeki Osmanlı beyleri yeni ve gelişmekte olan bir Türk Devleti'nin göstermesi gereken bütün anlayışlı yaklaşımda bulunarak hem dini hem de fıkı bir taassuba girmeden devletin gelişmesinde her kesimden maksimum fayda sağlamışlardır. Örneğin Osmanlı Sultanı Orhan Bey'in Bursa'nın fethinde yararlılık gösteren ve bizzat kendi müritleriyle Kızıl Kilise mevkiini fetheden Geyikli Baba'ya bir araba yükü arak(rakı) hediyesi bu dönemin anlayışını göstermesi açısından çok ilginçtir.⁶

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde dini yapı olarak en dikkat çeken özellik, bu dini

² Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006, s.195

³ Turan, s.204

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1984, s.530

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim**, İstanbul 2011, s.85

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik:Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s.84

yapının fıkıh ya da kelim temelli değil, fakat gaza ruhuna daha uygun ve göçebe asabiyetine daha rahat cevap verebilen ahlaki ve tasavvufi bir ağırlık temelli olmasıdır.⁷

Yine bu dönemin en belirgin bir özelliği de Heterodoks Türkmen-Oğuz kitlelerinin manevi liderleri olan ,’’babalar, abdallar, Horasan Erenleri, Gazi Dervişler, Anadolu’nun batısındaki ‘‘kâfir Bizans’’a karşı gaza yapan Osmanlı’nın gazi padişahlarıyla çok iyi anlaşmışlar, Sünnilik ya da Alevilik gibi fikirlerle henüz ayrışmamışlardır.⁸ Osmanlı Hükümdarları bu gaza ve fütuhatta hem Türk geleneğinde olan Kızılelma ülküsünü hem de bunu İslami açıdan destekleyen Cihat fikrini beraberce kullanmışlardır. Bu fütuhatlarda çok büyük yararlılık gösteren Bektaşiler ve Bektaşilik, Türk kültürünün yayılmasında çok önemli bir rol oynamış, Osmanlı tarafından korunup desteklenmiştir. Bunun bir örneği, Budin’in (Budapeşte) fethinde şehit düşen Gülbaba’nın cenaze namazına bizzat Kanuni ’nin katılması ve onun emriyle ‘‘Gül Baba Türbesi’’nin yapılmasıdır.⁹

Bu hoşgörülü sufi tarikatlar Selçuklu döneminden başlayarak gayrimüslimlerin İslam’ı kabul etmesini kolaylaştırmışlardır. Ancak Anadolu’daki bu hoşgörü ortamı Endülüs’teki Müslüman ve Yahudilere karşı büyük Katolik zulmünü ve baskısını görerek Anadolu’ya gelen ünlü mutasavvıf Muhyiddin-i Arabi’yi çok şaşırtmış ve dönemin Selçuklu hükümdarı I.İzzeddin Keykavus’a başvurarak bu durumu şikâyet etmiştir.¹⁰

İbn Haldun ve birçok İslam uleması şeriat harici kanun uygulamaları gereksiz bularak bütün problemlerin şeriatla çözülebileceğine inanmışlardır.¹¹ Fakat bir kanun devleti olma hüviyetini hiçbir zaman kaybetmeyen Osmanlı beyleri devlet geliştikçe ve merkezileştikçe İslam’ın fıkımdan, yani kanun alanından daha çok yararlanmayı uygun görmüşler ancak kontrolü de elden bırakmamışlardır. Osman ve Orhan Gazilerin Türkmen gelenekleriyle karışmış Sünniliğiyle sonraki dönemlerde, işlenmiş medrese kültürüyle oluşturulmuş Sünnilik aynı değildir. Ancak bu dönemden sonra ulema kontrolündeki Medrese İslam’ının etkisini artırmış ve zamanla ilk başlardaki hoşgörülü anlayış, yerini daha kuralcı bir Ulema İslam’ına terk etmeye başlamıştır. Bu değişimdeki başlıca etken ise gelişen olaylar karşısında devletin yeni gelişmelere göre dini bakış açısını değiştirmesidir. Merkezileşme artıkça fıkhi taraf ağır basmış ve medrese İslami yani kesin Sünni kurallarına bağlı kitabî İslam halk İslam’ına yani daha mistik ve kesin ritüelleri olmayan sufi bakış açılı İslam’a egemen olmaya başlamıştır. Bu süreç medreselerinde artmaya başlamasına neden olmuştur.

Medrese kültürünün ortaya çıkmasındaki en önemli faktör devletin kendi resmi ideolojisine karşı çıkan fikirleri bertaraf etmek için dini bir destek ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu medreselerden yetişen ulema sınıfı devletin mücadele halinde olduğu tüm heterodoks gruplara karşı devletin resmi ideolojisini oluşturmuşlardır. Bunun bir örneğini Bâtıniliğe karşı mücadelede Nizamiye Medreseleri olarak Selçuklularda gördüğümüz gibi, artan Safevi baskısı sonucu Rafiziliğe karşı yapılan mücadeleyle Osmanlıda da görülmüştür.¹²

Osmanlı Devleti’nin başlangıç dönemlerinin aksine heterodoks İslam tesirlerinden uzaklaşması onun Türk geleneklerinden taşıdığı kanun ve hukuk anlayışına verdiği önemdendir. Daha mistik ve kural tanımayan heterodoks İslam anlayışında Osmanlı’nın olmazsa olmazı kanun ve hukuka pek yer yoktur.

2. Fetret Dönemi

1402 Ankara Savaşı’nın sonuçları hem Osmanlı hem de Anadolu açısından yıkıcı olmuştur. Moğol İstilasası toplumun inanç sistemini temelden etkilemiş ve devlet otoritesiyle beraber milletin kendine olan inancıda dibe vurmuştur. Bu yeni durumda kurtuluşu dünyadan çok manayla ilgilenen mistik âlemde arayan ahali bu tekke ve dergâhlarda toparlanarak bu umutsuzluğa bir çare aramaya başlamıştır. Ancak bütün bu olumsuz şartlarda dahi devlet geleneğine olan bağlılık dolayısıyla velilerin nüfusları ne kadar artmış olsa da medresenin üstünlüğü devam etmiştir.

⁷ Taha Akyol, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yay., İstanbul 1999, s.29.

⁸ Taha Akyol, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yay., İstanbul 1999, s.27

⁹ Taha Akyol, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, s.14.

¹⁰ Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim*, İstanbul 2011, s.46.

¹¹ Halil İnalcık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İstanbul 2005, s.21

¹² Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim*, s.6.

Osmanlıların bu devlet geleneğine sadakati dolayısıyla din ve devlet ilişkisi İran ve Arap ülkelerinden çok farklı şekilde gelişmiştir.¹³

Farklı bir olayın neticeleri de Osmanlı'da merkezileşme hareketlerine hız vermiştir. Bu Şeyh Bedreddin Vakası'dır. Şeyh Bedreddin hadisesi ve aynı anda cereyan eden şehzade mücadeleleri artık devletin kesin kuralları tavizsiz uygulaması zamanının geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı medreselerinde kitapları okutulan ve ciddi bir dini otorite olan Şeyh Bedreddin'in öldürülme gerekçesi tamamen siyasidir. Ayrıca heterodoks inançların devletle çatışabilme noktasına gelmesi ve meydan okuması devleti idare edenler açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Yine bu dönemde Timur'un oğlu Şahruh'un Çelebi Mehmet'i kardeşleri şehzadeleri öldürülmesinden dolayı protesto ederek bu olayın töre-i İlhan'a uymadığını belirtmesine, Çelebi Mehmet'in verdiği cevap önümüzdeki dönemde Osmanlı Devleti'nin izleyeceği yolu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü hem eski Türk geleneklerine hem de Şeriata uygun olmadığı halde siyaseten katli devletin bekası için olmazsa olmaz olduğunu izahla bu seviyeye atalarından tecrübe ettikleri olaylar neticesinde geldikleri beyan eder ve "*on derviş bir kilim üzerinde uyurda, iki padişah bir iklimi sığmaz*" diyerek devletin görüşünü izah eder.¹⁴ Sonuç olarak Devletin bekası için her şey yapılacak ve bunun içinde gerekirse hem Örf-i kanunlara hem de şer-i kanunlara aykırı davranılacaktır.

3. Fatih Sultan Mehmet Dönemi

Fatih döneminin en belirgin özelliği bu döneme kadar İslam devletlerinde var olan din-devlet birlikteliğinden, dinin devlet kontrolü altına alındığı din-devlet özdeşliği haline gelmiş olmasıdır. Sultan, devlet açısından dini otorite olan şeyhülislamı Bizans'taki patriklik benzeri bir yapıyla kendine bağlamış, kendisine "*Zillullah fi'l arz*" Allah'ın gölgesi dedirtmek suretiyle hükümdarlık gücünün ilahi kaynağına dikkat çekmiş ve daha önceki din devlet ikizliği, devletin kontrolündeki dine yani Osmanlı İslam'ına dönüşmüştür.¹⁵

Osmanlı'da örfi hukukun devlet açısından önemini göstermesi bakımından, her ne kadar şeyhülislam ilmiye sınıfının başı olmakla beraber divan-ı hümayunda yer alamazken nişancının divan-ı hümayundaki varlığı da önemlidir. Şeriat için müftü (şeyhülislam) neyse, örfi kanunlar içinde nişancı o demektir. Bu sebeple nişancıya "*müft-i kanun*" denilmiştir.¹⁶ Bu kanunnamelerde üzerinde en çok tartışma olan madde kardeş katline dair olanıdır, bu bakımdan incelenmeye değerdir. Daha I.Beyazıt, Kosova Harbi devam ederken kardeşi Yakup'u bir iç savaşı önlemek için vezirlerinin de reyile idam ettirmiştir. II. Murat, kendisine karşı ayaklanan ve Karamanoğlu ve Bizans'la hareket eden kardeşi Mustafa'yı yakalayıp idam ettirmiştir. Bizans Tarihçisi Dukas, bu münasebetle Osmanlı'da kardeş katlinin bir adet olduğunu işaret eder. Ancak Fatih'e kadar ki dönemde isyana kalkışmadan idam edilen bir şehzade yoktur ve ilk olarak çocuk yaşta bir şehzade, Fatih'in küçük kardeşi Ahmet ortadan kaldırılmıştır. O, bu eski teamülü kanunnamesinde "*Karındaşların nizam-ı âlem için katl etmek münasibdir, ekser ulema dahi tecviz etmiştir*" formülü ile ifade etmiştir.¹⁷ Ayrıca Fatih koyduğu kanunların ilerde ıslah edilip geliştirilebileceğini ifade ettiği "*Bu kadar ahval-ı saltanata nizam verildi, şimdiden sonra gelen evlad-ı kiramında dahi ıslahına sa'y etsinler*" sözleri hukuk görüşü bakımından önemle belirtmeğe değer bir noktadır. Devletin gerektiğinde yeni kanunlarla geliştirilmesini kendinden sonra gelecek padişahlara vasiyet etmektedir.¹⁸

4. Yavuz Sultan Selim Dönemi

Osmanlı Devleti'nin bir "halife-padişahlığı" haline gelmesi, kuruluşundan ancak iki yüzyıl sonra olmuştur. İstanbul'un alınışı ile Osmanlı devleti, birçok dini ve milleti bünyesinde barındıran bir İmparatorluk haline geldikten sonra hükmü altına aldığı milletleri zorla Müslümanlaştırmadığı için din ayrımı (Katolik cemaati, Ortodoks cemaati, Yahudi cemaati)

¹³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s.409.

¹⁴ Turan, s.244.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s.65

¹⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 2009, s.329

¹⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum*, s.331.

¹⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum*, s.332

kavramları siyasal terminolojide daima yaşamıştır. Bu durum, Hıristiyan devletlere Osmanlı rejiminin dinsel bir rejim olduğu sanısı vermiştir ki bu, gerçeğin tam tersini yansıtır. Çünkü gerçek bir dinsel rejimde devletin dininden başka bir dine tanınma hakkı verilmez. Hıristiyanların egemen olduğu ülkelerde sadece Müslüman ve Yahudilere değil hatta oralardaki Hıristiyanlığın başka kollarına dahi tanınma hakkı sağlanmamıştır.¹⁹ Bununla beraber, Mısır'ın fethiyle beraber Osmanlı'da birçok değişikliği bir arada görmek mümkündür. Artık Osmanlı sultanları halife olarak ayrı bir dini otorite olmuşlardır. Ancak bu kimlik onları şeyhülislam yerine dini kararlar veren bir makama ulaştırmadığı gibi kendilerini “*Hadümül Haremeyn*” diyerek İslam'ın hizmet karı olarak değerlendirmişler ancak en üst otorite olmaya da devam etmişlerdir.

Osmanlı öncesi İslam Devletleri halifeleriyle Osmanlı halifeleri arasında çok büyük bir fark vardır. Aslında bu halifelerinde devlet başkanı sıfatları olmakla beraber liderliklerinin merkezini İslami ve ruhani yön oluşturur. Abbasi halifeleri bu ruhani ağırlığı en güçsüz oldukları hatta mahkûm oldukları anlarda bile taşımışlardır.²⁰ Oysa Osmanlı Sultanlarında halife olmalarına rağmen gücün ana kaynağı siyasi ve askeridir. Her şeyden önce hep bu güç ile hükmetmişlerdir. Bu yeni makam onları bütün Müslümanların siyasi bir otorite olarak lideri yapmasına rağmen dini otoritesi yapmamıştır. Ve ileriki dönemde dünya Müslümanlarından talepleri hep bu siyasi hamlelere destek mayetinde olmuştur. Bu özellik devletin siyasi gücünü kaybederek halifeliği bir dini simge olarak devletin birliği ve devamı için kullanan II. Abdülhamid'e kadar da devam etmiştir. Bunu belgeleyen en büyük kanıt ise Osmanlı'da din adına konuşabilen bir makam olarak şeyhülislamıdır.

Osmanlı'nın bu dönem icraatlarında en etkin rolü oynayan ve çok büyük bir saygınlık sağlayan ve ilmiye sınıfının başı sayılan Şeyhülislamlığın Osmanlıda hangi sebeplere dayanarak ortaya çıktığı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlarda birincisi Memluklu sultanlarının yanında Abbasi halifelerinin konumuna benzer bir şekilde dini otoriteyi temsilen kurdurulduğu fikridir. Bazı batılı araştırmacıların savunduğu bir iddia ise Bizans'ta mevcut olan ekumenik Patrikliği örnek alınarak dini ulemanın bir otorite altında toplanabilmesi amacıyla kurulduğu tezidir. Ayrıca bir başka görüşte Osmanlı şeyhülislamlarının Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra “*halife*” sıfatını kazanan padişahın dini sahaya ait vazifelerini yüklenmiş olduklarıdır.²¹ Bütün bunlarla beraber Kanuni devrinde altın çağını yaşayan şeyhülislamlara çok büyük bir yakınlık gösterilmiş ve bu yakınlık Ebussud Efendi'ye çok büyük bir saygınlık sağlamıştır. Ebussud Efendi'nin şeyhülislamlığından sonra bu makamın önem ve ehemmiyeti çok artmış olmakla birlikte hiçbir zaman Divan-ı Hümayunun bir üyesi olamamışlardır. Yalnızca önemli meselelerde kendilere danışılmak üzere davet edilip görüşlerine başvurulmuştur.²²

Osmanlı Devleti'nin din-devlet ilişkisini, inceleyen birçok araştırmacı ve yazar özellikle Osmanlı'nın ne tür bir devlet olduğunu adlandırmaya çalışmış, yani laik bir devlet midir? Teokratik bir devlet midir? gibi yaklaşımlarla devleti bir kalıba sokmaya çalışmışlardır.²³ Ancak esas mesele devletin yapısını tanımlamaya çalışmaktan öte bu devlet sistemi içerisinde din ve devletin nasıl şekillendiği meselesidir. Osmanlı devlet geleneği içerisinde, İran örneğinde olduğu gibi bütün siyasi otoriteyi elinde bulunduran ve her kararı buyruk kabul edilen bir ulema teşkilatı var mıdır, yok mudur? Esas tartışılması gerekli konuda budur. Osmanlı Devlet geleneğinde sultanın yetkilerini aşan anlamda böyle bir ulema yapılanması asla olmamıştır. Ancak kimi araştırmacılar şeyhülislamların siyaseten katil ve padişah hal'i için verdiği tüm fetvalarını onların konumlarının gücüne bir işaret olarak göstermeye çalışsallarda, bu ancak onların nezdinde dinin siyasete alet edilmesine güzel birer örnek teşkil edebilir. Yoksa böyle kararların sadece şeyhülislamlar istediği için olmadığı muhakkaktır ve bu kararlara bir nevi zorlanmış ve alınan kararları tasdiğe mecbur kalmışlardır. Bu konuyu İ. Hakkı Uzunçarşılı gayet açık olarak izah etmiştir: “*Bir isyan vukuunda padişah aleyhine fetva vereceği için, bilhassa idarenin zayıf zamanında kendisinden(Şeyhülislam)*

¹⁹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, **Yapı Kredi Yay.**, İstanbul 2012, s.29.

²⁰ M.Fuad Köprülü, **İslam Medeniyet Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.144.

²¹ Murat Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık**, Beyan Yay., İstanbul 2002, s.45.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, s.178.

²³ Ejder Okumuş, **Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde din-Devlet İlişkisi**, Lotus Yay., Ankara 2005.

çekinilirdi.”²⁴ Bu sözler bir gerçeği daha apaçık ortaya koymaktadır ki, Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde dini açıdan daha hoşgörülü aynı zamanda seküler ve dışa açıkken idarenin zayıfladığı dönemlerde dini taassubun arttığı ve içe kapandığı gerçeğini de göstermektedir. Sultan II. Mustafa döneminde şeri ve örfi hukuk kavramındaki örf kelimesinin kaldırılması bu içe kapanma ve dini taassubu işaret eder boyuttur.²⁵ Bu dönem kendine nizam-ı âlem görevi veren devletin bu mükemmel düzenin değişmezliği misyonuna sahiplenerek her türlü yeniliğe ve yeni görüşe kendini kapatmış ve gelişmelere karşı duran bir yapıyla ilerlemeye ayak uyduramamıştır. Bu içe kapanık düşüncenin başlamasında etkisi olabilecek bir diğer faktörde, Mısır’dan getirilen Aşari ekolünden din adamlarının genel dini yaklaşımları daha önceki gelişmeye açık Maturidi çizgiye göre bir farklılık göstermesidir. Dini taassubun artmasına neden olan bu fikri hareketlerin etkisiyle pozitif ilimlere olan ilginin azalmaya başlaması da ileriki dönemlerde din devlet ilişkilerinde başka bir ilginç boyuta ulaşmış ve Şeyhülislam fetvasıyla Takiyüddin Rasathanesi topa tutularak yıkılmıştır(1580). Bundan sonra böyle bir tesise kavuşmak için Osmanlılar 288 yıl beklemek zorunda kalacaklardır.²⁶ Bu tesis zamanında Avrupa’daki rakibinden bile daha kesin tespitler yapabilecek kapasiteye ulaşmışken İstanbul’daki veba salgını, deprem ve kuyruklu yıldızın görülmesi bahane edilmiş, uğursuzluk sayılarak yıkılmasına fetva verilmiştir. Bu aynı zaman da ulemanın ve ilmi açıdan da Osmanlı’nın kaybettiği pozisyonunu göstermeye yetmektedir.

Yavuz sultan Dönemi’nde “*Devlet İslamı*” ile “*Ulema İslamı*” devletin bekası için yeni bir tehdide karşı tam bir dayanışma içinde olmuştur. Şah İsmail’in devletin doğu sınırında tamamen Şiileştirdiği İran’ın Anadolu Türkmenleri üzerindeki etkisi üzerine, devlet anında refleks göstererek bu heterdoks gruplar üzerindeki baskıyı artırmıştır. Daha önceki dönemlerde gazayla uğraşan ve ehl-i küfre karşı mücadele eden Osmanlılara karşı, bazı Türk Beyliklerinin başkaldırısı ve saldırıları nasıl kâfirlik ve Müslümanları arkadan vurmak olarak değerlendirildiyse Şah İsmail’in telkinleri de aynı tepkiyle karşılanmıştır. Birçok araştırmacıların siyasi yorumunun aksine Osmanlı’nın yapmak istediği Aleviliğe ve buna inanan Türkmenleri ezmek değildir. Osmanlı’nın ezmek istediği kendi devletine tehdit teşkil eden ve meydan okuyan Şah İsmail ve onun Safevi Devleti’dir. Osmanlı Devleti ve sultanı, esas itibarıyla onların neye inandığından çok ne yapmak istedikleriyle ilgilidir. Çünkü hiçbir yerde hatta fethedilen yeni topraklarda dahi zorla Müslümanlaştırma yoluna gitmeyen ve devlet açısından tehdit oluşturmadığı sürece varlıklarını desteklediği gruplara bu baskıcı politikasını dini taassup anlayışıyla izah etmek imkânsızdır.

5. Tanzimat Sonrası Dönem

Osmanlı Devleti’nin eski gücünün çok gerisinde olduğu dönemlerde dahi hükümdarın iktidarı mutlak olduğu inancı tamdı. Yumuşak başlı şeyhülislamların fetvası da, gerektiğinde, dini meşruiyeti sağlamak için kolaylıkla temin edilebilir ve imparatorluk bürokrasisi devletin bekası için gerekli her türlü reformu yapabiliyordu.²⁷ Fakat yenileşme ve batılılaşma fikrinin hâkim olduğu bu dönemde artık devletin kanunlarını dini açıdan yasallaştıran Şeyhülislamlık yenileşmenin önünde bir engel olarak görülmeye başlanmış ve yenileşmeye karşı çıkan şeyhülislamlar görevinden alınmıştır. II. Abdülhamit dönemine geldiğinde gücünden çok şey yitirmiş Osmanlı Devleti açısından tekrar Halifelik önem kazanmıştır. Kimilerinin Panislamizm demesine rağmen Ahmet Yaşar Ocak’ın Halifetizm²⁸ dediği bu dönemde Hilafet bir siyasi güç olarak çok yoğun olarak kullanılmıştır. Bu dönemde bir hukuk adamı Cevdet Paşa; “*Müslüman olan kim varsa Osmanlı Sultanı halifenin emirlerine itaat etmelidir.*” diyerek tüm dünya Müslümanlarından emperyalistlere karşı sultanın arkasında toplanmayı vaaz etmektedir.²⁹

Bu dönem hilafetin çok ön plana çıkartılarak kullanılmasının ana fikri de bilhassa II. Abdülhamid’in hem hanedanın ve kendi otoritesinin hem de devletin birliğini korumada hilafetin ve İslamiyet’in çok önemli bir etkisinin olacağını düşünmesidir. Bununla birlikte, II. Abdülhamid, bürokrasiyi siyasetten uzak tutmaya çalışmış ve birçok gericilik suçlamalarına karşı dini düzenin

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nde İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s.178

²⁵ Akyol, s.164

²⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s.187

²⁷ H.Kemal Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005 s.332.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, Timaş Yay, İstanbul 2010,s.73.

²⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004,s.251.

yargı üzerindeki nüfuzunu kaldırmak için birçok yeni müesseseler kurarak bu yönde çalışmalar yapmıştır. Bunlardan Mekteb-i Nüvvab diye bilinen okulları büyüterek ve eğitim sistemini geliştirerek modern eğitilmiş hâkimler oluşmasını tasarlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, İslami kaderciliği kabul etmez ve Peygamberin; "Allah ulu ve esirgeyicidir, fakat O insanların günlük sorunlarıyla uğraşmaz" dediğini belirterek çalışmanın ve gelişmenin şart olduğunu dile getirmiş ve Hristiyanların bunu yaptığını örnek göstermiştir.³⁰ Bu yönleriyle Sultan Abdülhamid döneminde ilmi açıdan meydana gelen birçok yeniliği bu fikrine bağlamak mümkündür. Dönemin ulemasının batı eğitimi yapan okulları "*milleti gâvurlaştırıyorlar*" diyerek eleştirmesine şiddetle karşı çıkar. Bununla birlikte, Avrupalı Hristiyan liderlerin hoşgörülü, aydın ve medeni olduklarını iddia etmelerine rağmen İslam dünyasına karşı önyargılı ve düşmanca tutumlarını Osmanlı Devleti sınırlarındaki organize ettikleri birçok kışkırtma hareketlerini örnek vererek ispata çalışmıştır. İslam'a olan bu büyük saygısına rağmen din adamlarının politikaya müdahalesine kesinlikle müsaade etmemiş ve yoğun suçlamalara rağmen teokrasiyi çağrıştıracak hiçbir fikri sahip olmamıştır. İslamcılığı bir ideolojiliye dönüştürmesindeki ana gaye ise tüm zamanlardaki Osmanlı politikalarında görüldüğü ve örtüştüğü gibi devletin bekasını korumak için devlet-i ebed müddetin anlayışının devamını sağlamaya çalışmaktan ibarettir.³¹

Sonuç

Osmanlı Devleti din ve devlet ilişkisi birçok İslam devletinden çok farklı bir süreç izlemiştir. Esasında İslam'ın önerdiği ve emrettiği kesin bir devlet nizamı bulunmamakla beraber daha önceki uygulamalar esas alındığında farklı bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Hristiyanlığın aksine İslamiyet güçlü bir devlet anlayışı içinde doğmamıştır. Bunun sonucu İslam kendi devletini kendi oluşturmak zorunda kalmıştır yani İslam devletinde din ve devlet ayrılmaz bir bütündür. Bunun sonucu din ve devletin idaresini birlikte elinde bulunduran halifelerde çok farklı yönetim tarzları görülmüştür.

Emevi halifelerinin kendilerine bir Tanrısal rol takınmalarına yol açacak uygulamalarının aksine İslamiyet'e en çok hizmet etmiş Osmanlı sultanlarının dine bakışı ve saygısı çok farklı düzeydedir. Osmanlı devletindeki İslam'ın uygulanışı ve devlet açısından konumu onun bir İslam devleti olmadığı anlamına gelmediği gibi esasında dinin devlet içinde bir kontrol dâhilinde olduğu takdirde, din adına karar verenlerce devletin çok yanlış bir yerlere gitmesini önlemek çabasıdan öte bir şey değildir. Köklü devlet geleneğine sahip bir Türk devleti olarak Osmanlı geçmiş tecrübelerinden de yararlanarak devlet mekanizmasının sekteye uğrayacağı herhangi bir anda, İslamiyet'in de o devlette hâkim kılınmayacağı ve sekteye uğrayacağı bilinciyle devlet-i ebed müddet anlayışını oluşturmuştur.

Oysa Ortaçağ Avrupa'sındaki totaliter kilise ve papalık ortaçağ Avrupası'nı din baskısı ve zulmüyle bir felakete sürüklemiştir. Böyle bir dini zümrenin oluşmasına ve devletin sekteye uğramasına Osmanlı asla müsaade etmemiştir. Ancak dinini dünyada egemen kılmak için gösterdikleri gayret ve çabanın, gaza ve fütuhatin bir benzeri dahi yoktur. Bu kadar bağlı oldukları İslam'ın uygulamasında kendi otoriteleri haricinde bir ulema sınıfının oluşmasına hiçbir zaman izin vermeyerek devletin gücünü varlığını her şeyin üzerinde tutmuşlardır. Çeşitli dönemlerde aldıkları tedbirlerin hepsindeki esas maksat devletin devamını sağlamak ve gücünü muhafaza etmektir. Bunu yaparken Osmanlılar medresesinin dahil olduğu Hanefî ve Maturudî yolunun sağladığı imkânları göz ardı etmemekle beraber, en önemlisi Türk devlet geleneğinde Tanrıdan aldığı kut'u Hakan kimseyle paylaşmamaktadır. Yani İslamiyet'ten önce Şaman, Hakan için ne ise Şeyhülislamda Osmanlı'da Sultan için odur. Bütün bu anlayışı sürdürmenin esas gayesi ise ilelebet sürmesi istenen Devlet-i Ebed Müddet anlayışıdır. Çünkü Sultanlara göre bu devlet sürmediği sürece İslam'ın var olma şansı da yoktur. Yani bu devlet sürmeli ki İslamiyet var olmalıdır. Bazı farklı düşünceler olması gayet tabii olmakla beraber bu inanış Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmektedir.

³⁰ H.Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.318.

³¹ Karpat, s.320.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- AKYOL, Taha, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999.
- ATSIZ, H. Nihal, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2011.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK, Ankara 2003.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.
- KARPAT, H. Kemal, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- KOCA, Salim, **Türk Kültürü'nün Temeller**, Kültür Yayınları, Ankara 2010.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, **İslam Medeniyet Tarihi**, Akçağ Yayını, Ankara 2004.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet**, Ötüken, İstanbul 2004.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- OCAK, A. Yaşar, **Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası**, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- OCAK, A.Yaşar, **Türkler, Türkiye ve İslam**, Timaş Yay., İstanbul 2011.
- OCAK, A. Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999.
- OKUMUŞ, Ejder, **Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi**, Lotus Yay., Ankara 2005.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara 2004.
- TANYU, Hikmet, **Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri**, dergiler.ankara.edu.tr.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2006.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Mukaddime-İbn Haldun**, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, **Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı**, TTK, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi-Cilt:1**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.